

Макроекономіка

Юлія МЕЛЬНИК

**МІЖНАРОДНИЙ РИНОК ПОСЛУГ
НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ:
ТЕНДЕНЦІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ****Резюме**

Досліджено сучасні тенденції розвитку міжнародного ринку послуг та виявлено чинники, що їх зумовлюють. На основі аналізу виявлених тенденцій зроблено висновки щодо особливостей міжнародного ринку послуг у ХХІ ст. та перспектив його подальшої трансформації.

Ключові слова

Міжнародний ринок послуг, структурні зрушення, ІСТ-послуги, Е-комерція, транснаціоналізація, сервісні ТНК, стратегічний альянс, прямі іноземні інвестиції (ПІІ), аутсорсинг.

Класифікація за JEL: F50, F59.

© Юлія Мельник, 2006.

Мельник Юлія, аспірант кафедри фінансового інжинірингу Тернопільського національного економічного університету, Україна.

Вступ

На початку XXI століття міжнародний ринок послуг набуває нових рис. Він характеризується не лише динамічним розвитком, як це було у кінці XX ст., а й змінює свою природу та структуру. В умовах глобалізації світової економіки на нього діють нові чинники, що змінює уявлення про механізм його функціонування. У зв'язку з цим постають запитання: які тенденції є домінуючими у його розвитку на сучасному етапі? Яким буде міжнародний ринок послуг XXI ст. і які перспективи його подальшого розвитку у світлі даних тенденцій? Як це вплине на окремі країни (експортерів та імпортерів послуг), зокрема на Україну?

Тенденції розвитку міжнародного ринку послуг вивчала низка науковців. Зокрема, Л. Демидова розглянула явище глобалізації ринків послуг [1], І. Дюмулен дослідив кількісні та якісні показники міжнародної торгівлі послугами, а також зміни у її регулюванні [2]. Значну роботу з аналізу сучасних тенденцій на міжнародному ринку послуг зроблено у Звіті про світові інвестиції 2004 р. «World Investment Report 2004: the Shift Towards Services» у рамках ЮНКТАД [3].

Проте більшість останніх публікацій досліджують окремі галузеві тенденції, а міжнародному ринку послуг як єдиному цілому приділяють недостатню увагу. Актуальність проблеми поглиблюється й у зв'язку з високим динамізмом розвитку міжнародного ринку послуг, що зумовлює потребу у переоцінці виявлених раніше тенденцій. Тому основними завданнями даної статті є наступні: дослідити сучасні тенденції на цьому ринку та фактори, що їх зумовлюють; дати характеристику міжнародному ринку послуг на початку XXI ст.; зробити висновки щодо перспектив його подальшого розвитку.

Окреслення основних аспектів дослідження

Дослідження міжнародного ринку послуг як системи, тобто як єдиного цілого з узгодженим функціонуванням усіх елементів і частин, передбачає передусім оцінку його трансформації (розвитку) під впливом дії внутрішніх і зовнішніх рушіїв. При цьому під розвитком слід розуміти не лише кількісні зміни, але і якісні зрушення. У сукупності можна виокремити:

- зростання обсягів міжнародної торгівлі послугами, в тому числі електронної (Е-комерції);
- підвищення якості послуг, що надаються на міжнародному ринку послуг, активне застосування інновацій сервісними ТНК;

- зростання кількості ТНК та обсягів ПІІ на міжнародному ринку послуг, зростання капіталізації сервісних ТНК;
- структурні зрушення у міжнародній торгівлі послугами (зміна галузевої та географічної структур міжнародного ринку послуг, поява на ньому нових учасників);
- поява нових форм співробітництва та форм організації бізнесу на міжнародному ринку послуг.

Системний підхід у дослідженні розвитку міжнародного ринку послуг передбачає побудову певного алгоритму, складовими якого є: визначення меж дослідження (міжнародний ринок послуг як частина світового ринку послуг); окреслення проблематики (виділення проблем у розвитку і трансформації міжнародного ринку послуг); прогнозні оцінки щодо розвитку цього ринку у XXI ст.

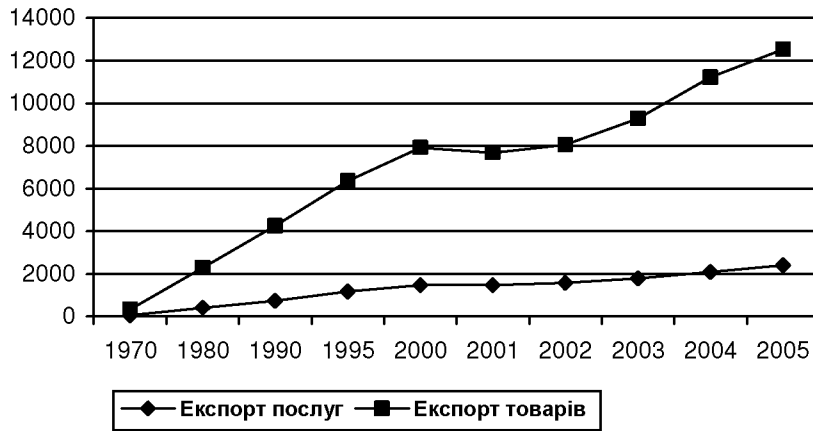
Сучасні тенденції розвитку міжнародного ринку послуг

Розвиток міжнародного ринку послуг передбачає в першу чергу кількісне його зростання, тобто збільшення обсягів міжнародної торгівлі послугами. Так, за останні 35 років (1970–2005 рр.) світовий їх експорт зріс із 63 до 2415 млрд дол., тобто у 38 разів [4; 5]. На рис. 1 показано, що зростання обсягів торгівлі послугами у 1970–2005 рр. супроводжувалося зростанням торгівлі товарами. За період з 1995 по 2005 р., коли вперше почала діяти багатостороння угода щодо лібералізації міжнародної торгівлі послугами ГАТС СОТ, середньорічний приріст світового експорту послуг становив 6,5%, аналогічним був і приріст експорту товарів (6,5%). Така синхронізація динаміки розвитку торгівлі товарами і послугами обумовлена інтенсифікацією процесів глобалізації економіки, де матеріальні та нематеріальні складові світового виробництва формують єдиний цикл відтворення. Таким чином, міжнародний рух товарів автоматично породжує рух супутніх послуг, і навпаки, торгівля послугами здійснює значний вплив на товаропотоки.

Зростання взаємозалежності між міжнародними ринками товарів і послуг здійснює вплив на структурні зрушення у міжнародній торгівлі послугами. Завдяки цьому прискореними темпами почала розвиватися група під назвою «ділові послуги» (business services), пов'язана із діяльністю підприємств. Вона складає основу «інших видів послуг», за якими публікує статистичні дані СОТ (табл. 1).

Рисунок 1.

Динаміка світового експорту товарів і послуг

Таблиця 1.

Зростання світового експорту послуг, за групами послуг
(у % до попереднього року)

Група послуг	1990–1995	1995–2000	2000–2004	2002	2003	2004	Частка у світовому експорті послуг
Транспортні послуги	6	3	10	4	14	23	23,6
Подорожі	9	3	7	4	10	18	29,4
Інші види послуг	10	7	11	10	16	16	47,0

Джерело: [5].

Зростання світового експорту послуг супроводжує стрімке підвищення обсягів електронної торгівлі (Е-комерції) з 10 млрд дол. у 1996 р. до 1 трлн дол. у 2005 р. Динамічний розвиток операцій у секторі електронної торгівлі пов'язаний із тим, що участь у ній компаній не лише збільшує їх оборот, а й підвищує міжнародний авторитет, і, відповідно, курс і дохідність акцій. Основною передумовою для збільшення обсягів електронної торгівлі послугами є поширення Інтернету, зростання кількості Інтернет-користувачів, як юридичних, так і фізичних осіб. Загальна кількість останніх у 2006 р. стано-

вила 1,08625 млрд чол. і зростає на 200,9% за період з 2000 по 2006 рр. [6]. Розподіл Інтернет-користувачів за групами країн показує, що найвищі темпи впровадження Інтернет-технологій мають країни Південно-Східної Європи та СНД (табл. 2). Виходячи з цього, можна очікувати значного збільшення операцій із торгівлі послугами електронним шляхом у названих країнах.

Серед структурних зрушень у міжнародній торгівлі послугами на особливу увагу заслуговує прискорене зростання ринку так званих ІСТ-послуг, тобто послуг, що надаються за допомогою інформаційних та комп'ютерних технологій у цифровому вигляді. До них сьогодні належать комунікаційні, страхові, фінансові, комп'ютерні та інформаційні, інші ділові та особисті послуги, культурні та рекреаційні послуги. За період 2000–2003 рр. зростання світового експорту послуг на 1% супроводжувалося зростанням експорту ІСТ-послуг на 1,6%. У структурі світового експорту послуг вони склали 45% [8, 9–10]. У географічній структурі торгівлі ІСТ-послугами домінують країни Азії, серед яких на першому місці – Індія з центром у Бангалорі. Серед способів поставки даного виду послуг переважає комерційна присутність. Зокрема, в Індії 2/3 їх експорту охоплюють філії зарубіжних ТНК.

Таблиця 2.

Інтернет-користувачі за групами країн, 2000–2004 рр. (млн чол.)

Група країн	2000	Приріст 2000–2001, %	2001	Приріст 2001–2002, %	2002	Приріст 2002–2003, %	2003	Приріст 2003–2004, %	2004
Розвинуті країни	285,430	20,7	344,585	16,7	402,013	7,8	433,308	15,8	501,756
Країни, що розвиваються	96,367	42,9	137,712	48,8	204,926	25,3	256,846	29,6	332,998
Країни Пд.-Сх. Європи та СНД	5,982	49,8	8,964	52,3	13,653	73,9	23,745	72,2	40,877
Разом	387,799	26,7	491,291	26,2	620,192	15,1	713,899	22,7	875,632

Джерело: [7].

Послуги нині є наукомісткими галузями світового господарства, що використовують найновіші технології. Підвищення якості послуг, що надаються на міжнародному ринку послуг, активне застосування інновацій відображають дані про витрати на дослідження та розробки (НДДКР або R&D) у сервісних ТНК. Хоча НДДКР є лише одним із компонентів інноваційного процесу, обсяги витрат на них є найбільш поширеним і відносно доступним для міжнародного порівняння показником. У цій сфері існують певні статистичні труднощі, оскільки НДДКР на ринках послуг традиційно недооцінювались у науковій літературі у зв'язку з тим, що послуги вважались низькотехнологічними і нездатними до інновацій. Тому дані щодо НДДКР на міжнародному ринку послуг фрагментарні, відповідну статистику ведуть лише розвинуті країни світу.

Витрати ТНК на інновації у сервісній діяльності помітно зросли з кінця 90-х рр. ХХ ст. у розвинутих країнах світу. Зокрема, у Франції та Італії – на 5%, Канаді та Великобританії – на 13% [9, 107]. Однак лідером із впровадження НДДКР у сфері послуг залишаються США. Тут частка витрат ТНК на інновації у сервісній діяльності різко зросла у кінці 80-х рр. ХХ ст. з менш ніж 5% у загальній сумі НДДКР (у 1983 р.) до 43% у 2002 р. 77% усіх витрат на R&D у сферу послуг належали таким видам послуг, як торгові послуги, послуги із наукових досліджень та розробок, інформаційні та комп'ютерні послуги. Найдинамічніше НДДКР впроваджуються у галузі комп'ютерних, інформаційних та пов'язаних із ними послуг, що свідчить про тенденцію формування інформаційного суспільства. Зокрема, у США частка витрат на НДДКР у названі галузі зросла із 4% у 1987 р. до 12% у 2002 р. [9, 110].

Ще однією особливістю інноваційного процесу на міжнародному ринку послуг є інтернаціоналізація НДДКР, тобто розміщення НДДКР ТНК у різних країнах, і не лише у власних спеціалізованих філіях, а й передача цих функцій на аутсорсинг іншим компаніям. Найбільша частка науково-дослідних філій, перенесених у країни, що розвиваються, належить ТНК у галузі інформаційних та комп'ютерних послуг (39% інвестиційних проектів із заснування філій), а лідерами серед приймаючих країн є Індія та Китай [10].

Невід'ємним елементом розвитку сучасного міжнародного ринку послуг є посилення його транснаціоналізації, що виявляється у збільшенні кількості ТНК на цьому ринку та зростанні припливу ПІІ у сервісній галузі світового господарства. Завдяки явищу транснаціоналізації зростає частка надання послуг шляхом комерційної присутності у структурі міжнародного ринку послуг, яка нині є найбільшою серед усіх інших способів поставки та становить 50%.

Про поглиблення транснаціоналізації міжнародного ринку послуг свідчить той факт, що у рейтингу найбільших ТНК світу Fortune Global 500 провідні позиції займають компанії у сфері послуг, частка яких зросла з 41,2% у 1991 р. до 59,2% у 2005 р. [11]. За період з 1989–1991 рр. по 2001–2003 рр. світовий приплив ПІІ у сферу послуг зріс із 94721 млн дол. до 461028 млн дол., тобто майже у 5 разів, тоді як у промисловість – лише у 2,5 рази (табл. 3).

Таблиця 3.

Світовий притік ПІІ, 1989–1991 та 2001–2003 рр. (млн дол.)

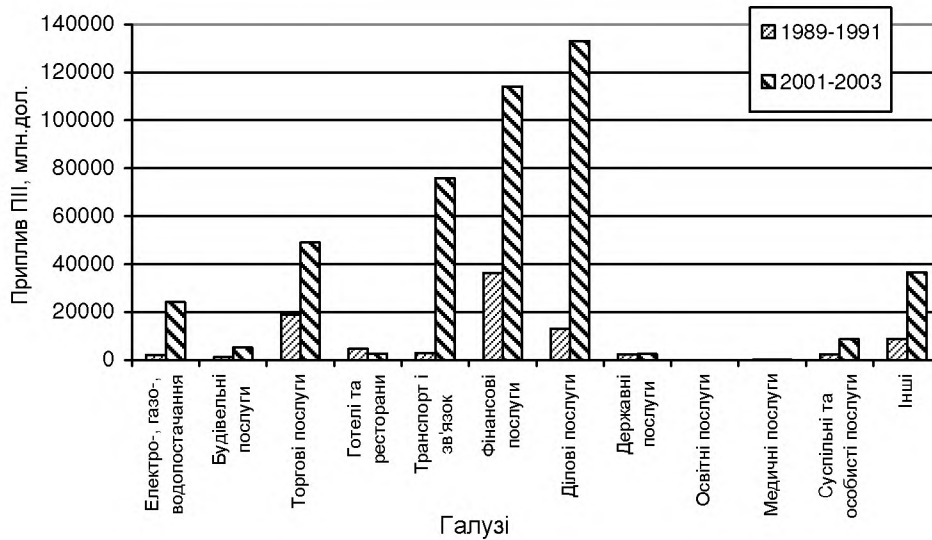
Сектор/ галузь	1989–1991			2001–2003			
	Розви- нуті країни	Країни, що роз- ви- ваються	Світ	Розви- нуті країни	Країни, що роз- вива- ються	Пд.-Сх. Європа та СНД	Світ
Первинний	9552	3725	13276	34260	14597	2780	51637
Вторинний (промисло- вість)	50915	16880	67795	96424	68997	1760	167181
Сфера по- слуг	82694	12027	94721	353428	103402	4198	461028
Електро-, газо-, водо- постачання	872	1247	2118	18621	5543	94	24258
Будівельні послуги	527	700	1227	3047	2028	118	5192
Торгові по- слуги	16426	2599	19025	32914	14787	1287	48988
Готельні та ресторанні послуги	3782	945	4727	1433	1251	18	2703
Транспорт- ні, збутові та послуги зв'язку	1702	1290	2993	60339	14090	1384	75813
Фінансові послуги	33841	2553	36393	92600	20923	583	114105
Ділові по- слуги	11591	1565	13155	98293	34072	673	133038
Послуги державного управління	2435	-	2436	2590	-	5	2595
Освітні по- слуги	7	5	12	4	38	7	41
Медичні по- слуги	71	24	94	241	149	1	93
Суспільні та особисті послуги	2391	9	2400	5113	3549	23	8685
Інші види послуг	8191	672	8863	32697	3919	2	36618

Джерело: [9, 262].

Аналіз галузевої структури прямого іноземного інвестування показує, що у 2001–2003 рр. відбулися певні структурні зрушення (рис. 2). Зокрема, лідером із залучення ПІІ стали ділові послуги, приплив ПІІ у цю галузь порівняно із 1989–1991 рр. зріс у 10 разів, а фінансові, приплив ПІІ у які зріс за даний період лише у 3 рази, перемістилися з першого на друге місце. Значно зросли ПІІ у галузь транспортних послуг і зв'язку, а також послуг електро-, газо- та водопостачання, що пояснюється зростанням приватизаційних процесів у цих галузях у низці країн світу, передусім у країнах із перехідною економікою. Збільшення потоку інвестицій у галузь торгових послуг зумовлена подальшим розширенням товарних ринків, що вимагає відповідної торгової інфраструктури. Низький рівень і приріст ПІІ у галузі медичних та освітніх послуг пояснюється протекціоністською політикою щодо них з боку країн-реципієнтів і повільними темпами лібералізації ринків цих послуг.

Рисунок 2.

Галузева структура ПІІ на міжнародному ринку послуг
(1989–1991 та 2001–2003 рр.)

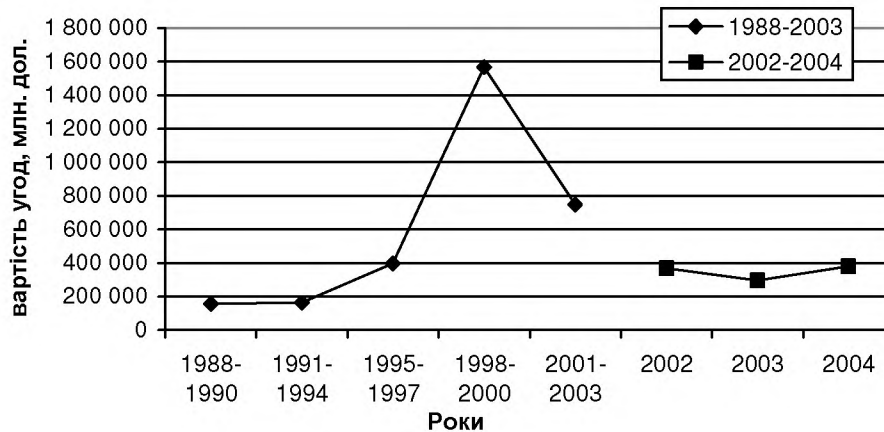
Суттєві зміни засвідчує аналіз географічної структури прямого іноземного інвестування на міжнародному ринку послуг. Серед країн-інвесторів у сферу послуг зростає частка країн, що розвиваються. Якщо у 1990 р. їх питома вага у загальній сумі накопичених ПІІ на міжнародному ринку послуг становила 1%, то у 2003 р. вона зросла до 10% [9, 261], головним чином завдяки зростанню у галузях ділових, готельних та ресторанних послуг, фінансових, транспортних та телекомунікаційних послуг. Частка США, найбільшого інвестора на міжнародному ринку послуг, скоротилася з 2/3 у 1980-х роках до 1/4 у 2002–2003 рр. Водночас питома вага ЄС зросла з 39% у 1980 р. до 49% у 2003 р. [3, 99] у зв'язку з формуванням спільного ринку послуг, на якому відбулося зміцнення позицій європейських ТНК у здійсненні угод зі злиттів та поглинань (M&A), що дало змогу збільшити їх комерційну присутність на ринку послуг США.

Дослідження динаміки M&A на міжнародному ринку послуг, які є переважачим способом його транснаціоналізації у сучасних умовах, є ще одним свідченням зростання експансії ТНК на цьому ринку (табл. 4, рис. 3).

У другій половині 1990-х рр. обсяги транскордонних M&A на міжнародному ринку послуг зазнали стрімкого зростання, їх частка у загальній сумі угод із M&A підвищилась із 36% у 1987–1990 рр. до 63% у 1998–2000 рр., на піку свого розвитку. Після деякого зниження у 2001–2003 рр., у зв'язку із хвилеподібним характером злиттів і поглинань, транскордонні M&A у сфері послуг знову отримали позитивний тренд (рис. 3).

Рисунок 3.

Динаміка M&A на міжнародному ринку послуг, 1988–2004 рр.

Таблиця 4.

Транскордонні М&А на міжнародному ринку послуг, 1988–2004 рр.
(млн дол.)

Галузь	1988– 1990	1991– 1994	1995– 1997	1998– 2000	2001– 2003	2002	2003	2004
Разом	156748	163600	398608	1568038	747690	369789	296988	380598
Електро-, газо-, водо- постачання	1753	7212	63135	119803	98528	61572	15909	24799
Будівельні послуги	1641	2099	6750	9809	4721	1465	1089	3324
Торгові по- слуги	24067	28373	53627	103418	53201	16710	13183	26445
Готельні та ресторанні послуги	24826	7971	16232	32346	18532	3860	4142	4618
Транспортні, збутові та послуги зв'язку	20220	26892	43484	584841	187038	30824	34724	36214
Фінансові послуги	50809	50103	118588	393807	218698	41903	54790	81809
Ділові по- слуги	20104	20978	49350	232661	125132	47248	23565	55261
Послуги державного управління	–	–	715	2172	459	76	55	18
Освітні по- слуги	12	471	183	327	522	7	77	79
Медичні по- слуги	1014	3044	4678	2116	3772	781	1115	2726
Суспільні та особисті по- слуги	12205	15751	38260	86555	36942	15169	10911	3349

Джерело: [3, 335; 9, 328].

Відбулися певні зміни у галузевій структурі злиттів і поглинань на міжнародному ринку послуг (табл. 4). Зокрема, у загальній вартості М&А зросла частка телекомунікаційних, ділових послуг, а також послуг з електро- і водопостачання, що зумовлено передусім приватизаційними процесами, а також подальшою лібералізацією цих ринків. Питома вага традиційних галу-

зей, таких як фінансові, транспортні, готельні та ресторанны послуги, дещо зменшилась, хоча обсяги M&A продовжують зростати.

За період з 1988 по 2004 рр. у структурі транскордонних M&A частка сфери послуг найбільше зросла у країнах, що розвиваються, і сягнула 66,4%, тоді як у розвинутих країнах зменшилася до 63%. Однак найвищих темпів зростання M&A у сфері послуг зазнали у країнах Південно-Східної Європи та СНД. Зокрема, у 2004 р. приріст вартості угод з M&A у них становив 374,6%, а частка сфери послуг – 61,6% (табл. 5). Основна причина даного явища – подальша лібералізація ринків послуг постсоціалістичних країн, їх відкриття для іноземної конкуренції та інвестицій.

Галузева структура транскордонних M&A на міжнародному ринку послуг має відмінності у різних групах країн. Якщо у розвинутих країнах найбільшого приросту у 2004 р. зазнали злиття і поглинання у галузях будівельних, медичних та ділових послуг, то у країнах, що розвиваються, – фінансові та ділові, а у країнах Південно-Східної Європи та СНД лідерами серед угод із злиттів та поглинань стали галузі електро-, газо-, водопостачання і телекомунікаційних послуг.

Характерною особливістю сучасного етапу розвитку міжнародного ринку послуг є зростання капіталізації сервісних ТНК, передусім у таких наукомістких галузях, як інформаційні, комп'ютерні та телекомунікаційні, акції більшості яких котируються на електронній біржі NASDAQ. При незначних розмірах основного капіталу ринкова вартість акцій нових компаній, таких як Amazon.com, eBay Inc., EchoStar Communications, Google Inc., що входять до індексу NASDAQ-100, надзвичайно висока. Сумарна ринкова капіталізація ТНК, що котируються на біржі, зросла із 2,3 трлн дол. у 1999 р. до 3,6 трлн дол. у 2006 р., тобто на 57% [13]. Про вихід на міжнародний ринок наукомістких послуг важливих гравців із країн, що розвиваються, свідчить той факт, що у 2006 р. до індексу NASDAQ-100 вперше приєдналася індійська корпорація «Infosys Technologies» із ринковою капіталізацією 25 млрд дол. [14].

В умовах прискореного розвитку міжнародного ринку послуг та появи нових динамічних видів послуг відбувається зміна політики багатьох ТНК у напрямку диверсифікації їх діяльності. Бажання втримати і посилити конкурентні позиції на світовому ринку примушує, по-перше, сервісні ТНК надавати нові, перспективні види послуг, а по-друге, сприяє переорієнтації ПІІ промислових ТНК у напрямку сфери послуг. Деякі компанії стали настільки диверсифікованими, що стає неможливим віднести їх до конкретної галузі і визначити їх основний вид діяльності. Тому журнал «Forbes», встановлюючи рейтинг найбільших ТНК, відносить їх до конгломератів (conglomerate). Найяскравішим прикладом диверсифікованої сервісної ТНК є компанія Virgin, яка надає більше 10 видів послуг та займається матеріальним виробництвом. Диверсифікація на міжнародному ринку послуг здійснюється головним чином завдяки тому, що багато послуг взаємопов'язані між собою, що дає змогу компаніям досягати економії масштабу.

Таблиця 5.

**Структура транскордонних М&А на міжнародному ринку послуг
за групами країн та галузями послуг**

Галузь	Розвинуті країни			Країни, що розвиваються			Країни Пд.-Сх. Європи та СНД		
	Частка у загальній вартості М&А (%)		Приріст у 2004 (%)	Частка у загальній вартості М&А (%)		Приріст у 2004 (%)	Частка у загальній вартості М&А (%)		Приріст у 2004 (%)
	2003	2004		2003	2004		2003	2004	
Разом	55,7	63,0	46	65,6	66,4	16	10,5	61,6	374,6
Електро-, газо-, водопостачання	5,9	7,2	59	4,1	3,6	1	0,2	–	3164
Будівельні послуги	0,4	1,0	245	–	–	–	–	–	–
Готельні та ресторанны послуги	1,6	1,3	4	–	–	–	0,03	–	–
Торгові послуги	5,1	8,1	103	2,2	1,7	–11	0,2	–	–92,8
Транспортні, телекомунікаційні послуги	11,3	6,9	–20	17,5	3,4	–78	5,5	49,0	626,3
Фінансові послуги	18,1	20,3	45	27,9	44,1	81	3,4	3,5	–18,0
Ділові послуги	8,6	16,3	146	11,0	11,4	18	0,4	0,3	–34,0
Послуги державного управління	–*	–	–95	–	–	–	–	–	–
Медичні послуги	0,4	0,9	151	–	–	–	–	0,02	–
Освітні послуги	–	–	–12	–	–	–	–	–	–
Суспільні та особисті послуги	4,3	0,9	–73	–	–	–	–	0,3	–

Джерело: [12].

* Примітка. Дані відсутні.

Завдяки диверсифікації діяльності у напрямку сфери послуг зростає частка промислових ТНК на міжнародному ринку послуг. Насамперед вони відкривають філії, що надають торгові, маркетингові або фінансові послуги з метою підтримки продажу своїх товарів у приймаючих країнах. У США їх частка у сфері послуг становила 41% у 1999 р., у Німеччині – 10% у 2000 р., 20% серед японських ТНК у 2001 р. [3, 114]. На жаль, повніші дані щодо діяльності промислових ТНК на міжнародному ринку послуг відсутні, що становить значну статистичну проблему і перешкоджає аналізу цієї тенденції.

Низка ТНК виходить на ринок послуг шляхом M&A із сервісними компаніями із перспективою майбутнього зростання (у нових динамічних галузях) або з метою вертикальної інтеграції. Аналіз угод зі злиттів та поглинань вартістю понад 1 млрд дол. за 2004 р. [9, 255] показує, що основним мотивом промислових ТНК, які придбали фірми у сфері послуг, була вертикальна інтеграція та пошук інновацій (зокрема, угоди з придбання бельгійською фармацевтичною ТНК UCB SA британської компанії Celltech Group Plc у галузі фізичних та біологічних наукових досліджень, а також купівля британською корпорацією British Petroleum російської компанії НК «Славнефть», що надає послуги з розробки нафтових і газових родовищ). Із цієї тенденції випливає висновок: масштаби транснаціоналізації міжнародного ринку послуг є набагато більшими, якщо брати до уваги діяльність зарубіжних філій ТНК, а не самих материнських компаній.

Окрім цього, на міжнародному ринку послуг, на відміну від міжнародного товарного ринку, значну роль відіграють неакціонерні форми експансії ТНК, які не передбачають інвестування у акціонерний капітал, зокрема: франчайзинг, контракти на управління, концесія, різні види партнерств, будівництво «під ключ», проекти з будівництва та управління. Вони є важливими й у деяких галузях навіть домінуючими, а саме у готельних, рестораних, будівельних, професійних послугах, послугах роздрібної торгівлі та прокату автомобілів. Зокрема, у готельній індустрії створення іноземних філій на основі акціонерної участі становить лише 36%, решту – контракти на управління (37%) та франчайзингові угоди (28%) [3, 104].

У сучасних умовах неакціонерні форми транскордонних операцій сервісних ТНК набувають все більшого поширення. Про це свідчить динаміка грошових надходжень від роялті та ліцензійних платежів, сплачених приймаючими країнами за використання нематеріальних активів зарубіжних корпорацій. Так, у країнах ОЕСР цей показник у 2003 р. становив 92,9 млрд дол., піднявшись за рік на 13,9%. Середній темп зростання за 1998–2003 рр. становив 7,5% [15]. Основною причиною цього явища є те, що конкурентні переваги сервісних ТНК ґрунтуються на наукомістких нематеріальних активах, які легко можуть бути перенесені за кордон. По-друге, неакціонерні форми дають можливість швидко розширювати мережу ТНК, не вимагаючи значних капітальних вкладень, водночас надійно захищають власника активів, чітко визначаючи умови, за яких контракт може бути розірваний. По-третє, причиною поширення транскордонних операцій у сфері послуг

без вкладень у акціонерний капітал є високий рівень бар'єрів для ПІІ у приймаючих країнах.

Формування глобальних ринків та загострення конкуренції примушують корпорації до пошуку нових ефективних форм міжфірмового співробітництва. У сучасних умовах найперспективнішою формою такої кооперації на міжнародному ринку послуг стали стратегічні альянси (СА). Із середини 80-х рр. ХХ ст. загальна кількість СА у світі щороку зростала більш ніж на 25%. Це зумовлено тим, що ця форма співробітництва є одним із найшвидших та найдешевших шляхів реалізації глобальної стратегії ТНК. Формування СА приводить до зміни характеру конкуренції на міжнародному ринку послуг – дедалі частіше конкурентами виступають не поодинокі ТНК, а групи компаній. Це підтверджує той факт, що метою формування більшості сучасних міжфірмових альянсів є протистояння конкуренції інших великих корпорацій.

Міжнародні стратегічні альянси у сучасний період створюються головним чином у галузі комп'ютерних та інформаційних послуг, що є закономірним в умовах формування нової інформаційної економіки, в якій основним ресурсом стає інформація та знання. Найбільшого поширення зазнали СА, створені з метою співробітництва у сфері НДДКР. Їх заснування дає змогу оновити корпоративну базу даних компанії шляхом доповнення ноу-хау та розробок, якими володіють ТНК, формування на цій основі нових конкурентних переваг і нових видів бізнесу. Звідси випливає, що найперспективнішим є утворення СА на стику різних галузей, у результаті чого створюються зовсім нові технології та послуги.

Однією з форм співробітництва на міжнародному ринку послуг, яка активно розвивається у сучасний період, є аутсорсинг – виконання окремих бізнес-функцій (послуг) зовнішньою організацією, що володіє необхідними для цього ресурсами, на основі довгострокової угоди [16, 253]. Аутсорсинг завдячує своїм динамічним розвитком прогресу у галузі мережевих технологій, створенню швидкісних мереж передачі даних і збільшенню їхньої пропускної здатності, а також зростанню глобальної конкуренції, яка змушує компанії шукати можливості для досягнення економії масштабу. Сьогодні 73% компаній із рейтингу Fortune 2000 називають цю форму співробітництва одним з основних елементів своєї стратегії зростання.

У 2005 р. світовий ринок аутсорсингу сягнув 143 млрд дол. [17, 8]. Однак його можливості ще не повністю використовують у міжнародному бізнесі, оскільки будь-яка послуга, що не потребує безпосереднього контакту між провайдером та клієнтом, може стати об'єктом аутсорсингу. Так, у 2005 р. сервісні ТНК охопили лише 10% потенційного ринку аутсорсингу, який оцінювався у 300 млрд дол., а вартість послуг, переданих зовнішнім підрядникам, була набагато меншою, ніж експорт послуг, здатних до передачі у цифровому вигляді (ІСТ-послуг) (836 млрд дол. у 2003 р.) [8, 9].

Міжнародний ринок аутсорсингу (йдеться про передачу послуг зовнішнім організаціям в іноземних країнах, на відміну від світового ринку аутсо-

рсингу, який включає ще й національних зовнішніх підрядників) умовно поділений на два основні сегмента: аутсорсинг інформаційних технологій (IT-Outsourcing, ІТО) та аутсорсинг бізнес-процесів (Business Process Outsourcing, ВРО), який здійснюється з метою оптимізації процесу створення вартості. За прогнозом консалтингової компанії Gartner, міжнародний ринок ІТ-аутсорсингу сягне у 2007 р. 50 млрд дол., тобто зросте вдвічі, а ринок ВРО зросте до 24 млрд дол. (1,3 млрд дол. у 2002 р.) [18]. Таким чином, витрати на міжнародний аутсорсинг загалом підвищуються із 32 млрд дол. у 2001 р. до 74 млрд дол. у 2007 р., тобто на 131%.

Лідером з виконання послуг за угодами з аутсорсингу є Індія із центрами у Бангалорі, Мумбаї та Нью Делі. Доходи від аутсорсингу склали тут у 2004 р. близько 3,6 млрд дол. [17, 8]. Індія охоплює, за різними оцінками, від 80 до 90% світового ринку аутсорсингу, однак за прогнозами фахівців ЮНКТАД, її частка зменшиться до 20% до 2010 р. Це зумовлено головним чином появою на ринку нових учасників із надання послуг зовнішнього підряду. Зокрема, для західноєвропейських ТНК привабливими у плані передачі послуг на аутсорсинг є країни Східної Європи, СНД, передусім Румунія, Болгарія та Україна [19].

Таким чином, дослідження особливостей розвитку міжнародного ринку послуг в сучасний період дає змогу простежити у ньому низку тенденцій:

1. Виділення зі структури ринку секторів, які визначають його динаміку в умовах глобалізації та транснаціоналізації світового господарства: фінансові, ділові, телекомунікаційні, інформаційні та комп'ютерні послуги. Зростання капіталізації ТНК у названих галузях. Зростання у галузевій структурі частки послуг, що надаються електронним шляхом (так званих ІСТ-послуг).

2. Зростання на ринку ролі країн, що розвиваються, та країн із перехідною економікою, передусім за темпами впровадження ІТ, залучення ПІІ та приростом вартості М&А.

3. Збільшення витрат сервісними ТНК на НДДКР, тобто підвищення якості послуг, що надаються, тенденція до інтернаціоналізації НДДКР, передача їх на аутсорсинг в інші країни.

4. Поглиблення транснаціоналізації ринку, зростання частки комерційної присутності у його структурі. Диверсифікація діяльності ТНК (промислових – у напрямку сфери послуг, сервісних – у напрямку збільшення видів послуг, які вони надають), перетворення багатьох із них у конгломерати.

5. Поширення транснаціоналізації ринку за рахунок неакціонерних форм діяльності ТНК.

6. Тенденція до зростання кількості стратегічних альянсів на міжнародному ринку послуг, передусім у галузях наукомістких видів послуг (інформаційних, комп'ютерних і телекомунікаційних).

7. Зростання міжнародного ринку аутсорсингу послуг, збільшення видів послуг, які передаються зовнішнім підрядникам, та залучення нових країн до здійснення цих операцій.

Міжнародний ринок послуг майбутнього: перехід до «нової економіки»

Розглянуті тенденції на міжнародному ринку послуг дають змогу дійти до висновку, що на його розвиток позитивно впливає і впливатиме у найближчому майбутньому низка факторів: прискорення науково-технічного прогресу з використанням нових можливостей ІТ; поглиблення інтеграційних процесів між країнами; лібералізація міжнародного ринку послуг; інтеграція сфер матеріального виробництва та послуг, що сприятиме раціональному використанню ресурсів праці, капіталу та інформаційних ресурсів, передусім чергу в рамках ТНК. Не можна не погодитись із російськими академіками В. Мартиновим та А. Динкіним, які передбачають зростання секторів послуг із меншою капіталомісткістю [20, 8], оскільки вже нині аналіз міжнародного ринку послуг показує переважаючий потік інвестицій у галузі телекомунікаційних, фінансових, ділових послуг, що визначають його динаміку. В умовах поглиблення лібералізаційних процесів можна очікувати значний приплив ПІІ на міжнародні ринки медичних та освітніх послуг, які мають суттєвий потенціал для комерційної присутності.

Виявлені тенденції у розвитку міжнародного ринку послуг свідчать про формування «нової економіки», що ґрунтується на знаннях, та перехід до інформаційного суспільства. Стійке збільшення кількості Інтернет-користувачів у світі, зростання обсягів електронної торгівлі, зменшення вартості інформаційної одиниці є важливою передумовою для «неважкого» економічного зростання та визначають тенденцію глобального ресурсозбереження. Активний розвиток міжнародного ринку ІТ-аутсорсингу у перспективі може привести до утворення сервісних ТНК нового типу – віртуальних – операції яких здійснюватимуться за допомогою сучасних інформаційних та комунікаційних технологій за участю країн, що розвиваються, та країн з перехідною економікою, що дасть змогу найефективніше використовувати економію масштабу.

За умови поглиблення процесів М&А на міжнародному ринку послуг продовжуватиметься подальша консолідація капіталу та укрупнення ТНК, перетворення їх на глобальні компанії, зменшення їхньої кількості, що вже відбувається на європейському ринку фінансових послуг. Саме розміри компаній та ефект масштабу стають основною конкурентною перевагою на міжнародному ринку послуг.

Лібералізація ринків послуг країн, що розвиваються, та країн із перехідною економікою сприятиме все більшому їх залученню до міжнародної

торгівлі послугами, можна очікувати їх активну участь у процесах транснаціоналізації міжнародного сервісного ринку. За прогнозами експертів ЮНКТАД [3], до 2010 р. більш як 1/3 ПІІ у країни, що розвиваються, надходять з інших країн, що розвиваються, а основними інвесторами стануть Індія, Китай, Бразилія та Південна Африка. З цим не можна не погодитись, оскільки вже сьогодні потоки ПІІ у сферу послуг між країнами, що розвиваються, зростають швидше, ніж аналогічні потоки між ними та розвинутими країнами. У світлі цих тенденцій можна очікувати виходу на міжнародний ринок послуг ТНК походженням із країн СНД, які протистоятимуть зарубіжним корпораціям.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Таким чином, міжнародний ринок послуг характеризується стійким зростанням як за обсягами експорту, так і за обсягами ПІІ. Тенденції його розвитку на початку XXI ст. переконливо свідчать про перехід до «нової економіки» та інформаційного суспільства. Враховуючи перспективу виходу на міжнародний ринок послуг ТНК походженням із країн, що розвиваються, необхідним є глибше дослідження механізму його функціонування в умовах транснаціоналізації, інвестиційних та фінансових аспектів цього процесу.

Література

1. Демидова Л. Глобализация рынков услуг: динамика и основные тенденции // Проблемы теории и практики управления. – 2005. – №5. – С. 36–41.
2. Дюмулен И. И. Международная торговля услугами. – М.: Экономика, 2003. – 315 с.
3. World Investment Report 2004: the Shift towards Services. – United Nations, New York and Geneva, 2004. – 436 p.
4. World Development Indicators. The World Bank, 1998–2005 // www.worldbank.org.
5. International Trade Statistics. WTO, 2000–2006 // www.wto.org.
6. www.internetworldstats.com/stats.htm.
7. Information Economy Report 2005. – United Nations, New York and Geneva, 2005 // www.unctad.org.

8. Using ICTs to achieve growth and development. – UNCTAD, Geneva, 11 September 2006. – 19 p.
9. World Investment Report 2005: Transnational Corporations and the Internationalization of R&D. – United Nations, New York and Geneva, 2005. – 366 p.
10. On the Cutting Edge. FDI trends in Research&Development // FDI Quarterly. – 2005. – Issue 2 // www.locomonitor.com.
11. Fortune Global 500 // www.fortune.com.
12. UNCTAD, cross-border M&As database // www.unctad.org/fdistatistics.
13. www.nasdaq.com.
14. Rajesh A. Infosys set to enter Nasdaq-100 index // www.rediff.com/money/2006.
15. Statistics on International Trade in Services, OECD, 2005 // www.oecd.org.
16. Мировая экономика и международный бизнес // Под. ред. В. В. Полякова и Р. К. Щенина. – М.: КНОРУС, 2005. – 656 с.
17. Business Process Offshore Outsourcing. Untapped Opportunities for SMEs. – UNCTAD, United Nations, New York and Geneva, 2005. – 42 p.
18. Watch the India // The Economist. – May 4th 2006.
19. Overby S. 2006 Global Outsourcing Guide // www.computerworld.com/action/article.do?command.
20. Мартынов В., Дынкин А. Мир на рубеже тысячелетий: прогноз развития мировой экономики до 2015г. // Международная экономика. – 2005. – № 2. – С. 4–28.

Стаття надійшла до редакції 21 листопада 2006 р.